

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-48>

УДК 332.3

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE USE OF LAND RESOURCES BY AGRICULTURAL ENTERPRISES

Грабчук Інна Францівнакандидат економічних наук, доцент кафедри,
Поліський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5548-6034>**Бугайчук Віта Віталіївна**кандидат економічних наук, доцент кафедри,
Поліський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7282-1794>**Рудницький Владислав Русланович**магістр,
Поліський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-988-5414>**Hrabchuk Inna, Buhaichuk Vita, Rudnytskyi Vladyslav**
Polissia National University

Земельні ресурси є необхідним елементом для матеріального виробництва сільськогосподарського виробництва та забезпечення життєвих потреб суспільства. Економічна ефективність використання земельних ресурсів вимірюється відносними показниками, за порівняння витрат із отриманими результатами. Показники економічної ефективності найбільш об'єктивно розкривають ціну досягнутого результату і вказують на доцільність вкладень додаткових ресурсів задля отримання такого результату. За результатами дослідження встановлено, що сільськогосподарські практики не завжди орієнтовані на оптимальне та ефективне використання земельних ресурсів. У процесі діяльності виникають проблеми з: дотримання сівозміни, науково-обґрунтованого використання мінеральних і органічних добрив та порушення технологічних процесів обробки ґрунту щодо. Виникає потреба застосування інструментів державної політики, яка б спрямовувала та контролювала сільськогосподарське землекористування на зменшення процесів ерозії ґрунту та інших негативних антропогенних впливів. Вирішення таких проблем має ґрунтуватися на прийнятті ефективних агрополітичних заходів, впровадження інноваційних агротехнічних практик, забезпечення навчання і підтримки сільськогосподарських товаровиробників та інші заходи для збалансованого та сталого використання земельних ресурсів.

Ключові слова: земельні ресурси, ефективність, сівозміна, сільськогосподарські культури, сталий розвиток, державна підтримка.

The importance of rational use of domestic land resources is of strategic importance in the face of global challenges regarding population growth and limited land suitable for agricultural use. Land resources are a necessary element for material production and provision of vital needs of society. The economic content of the "efficiency" category consists in comparing costs with the results obtained. Indicators of economic efficiency most objectively reveal the price of the achieved result and indicate the expediency of investing additional resources to obtain such a result. It should be noted that in 2021, the yield of agricultural crops of LLC «Agro-Sem 3» exceeded not only the average regional indicator of the Zhytomyr region, but also of Ukraine in general. The increase in the yield of agricultural crops at the enterprise is due to the introduction of organic and mineral fertilizers according to scientifically based agrotechnical norms and optimal terms. Thus, the increase in productivity of LLC «Agro-Sem 3» compared to the average Ukrainian indicators is explained by the intensification of the crop industry, in particular, the increase in the amount of mineral, organic fertilizers and pesticides applied per 1 ha of cultivated area. However, the insufficient level of application of organic and mineral fertilizers causes a deficiency of nutrients in the soil. The low level of state

support for measures aimed at increasing the efficiency of the use of land resources, the protection of agricultural lands, their rational use, and the conservation of degraded and unproductive lands is currently a problem.

According to the results of the study, it was established that agricultural practices are not always oriented towards the optimal and efficient use of land resources, which may include problems with the placement of crops, the use of fertilizers, and other aspects of land use. There is a need to apply state policy tools that would direct and control agricultural land use to solve the problems of soil erosion and other negative anthropogenic impacts. Solving such problems should be based on the adoption of effective agropolitical measures, implementation of innovative agrotechnical practices, provision of training and support to agricultural producers, and other measures for balanced and sustainable use of land resources.

Key words: land resources, efficiency, crop rotation, agricultural crops, sustainable development, state support.

Постановка проблеми. Забезпечення стійкого розвитку сільського господарства, в умовах пришвидшеної інтеграції України до ЄС, особливої актуальності набувають проблеми підвищення ефективності використання і відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель. Важливість раціонального використання вітчизняних земельних ресурсів має стратегічне значення і в умовах глобальних викликів, таких як зростання чисельності населення та обмеженість придатних для сільськогосподарського використання земель. За останні десятиліття Україна стала однією з країн лідерів постачання продуктів на світовий ринок. За оцінками експертів, українські землі здатні забезпечити продуктами харчування 140–145 млн осіб. За таких умов, підвищення ефективності використання земельних ресурсів сприятиме збільшенню обсягів виробництва продукції для задоволення зростаючих потреб населення продуктами харчування, що гарантуватиме продовольчу безпеку; збереженню ландшафтного і біологічного різноманіття; забезпеченню екологічно чистого виробництва; нарощуванню експортного потенціалу високоякісною та конкурентоспроможною продукцією; розширенню ринків збуту продукції; створення аграрних систем, які є більш стійкими до впливу змін клімату, зменшуючи ризик втрати урожаю; дотриманню принципів сталого розвитку не зменшуючи можливості для майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Вивчення теоретичних і практичних аспектів використання земельно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств в умовах трансформації земельних відносин включає в себе велику кількість наукових досліджень та праць вчених, таких як: В. Г. Андрійчук, О. П. Гаража, А. О. Корчинська, О. В. Ковальова, О. В. Крас-

нолуцький, С. А. Надвигиний, Н. І. Паляничко, В. М. Русан, О. В. Собкевич, О. В. Шевченко, А. Д. Юрченко та інші. Проте, за умов розвитку ринкової економіки удосконалення механізму раціонального використання земельних ресурсів та обґрунтування системи заходів з відновлення їх продуктивності є одним із завдань, які потребують постійних досліджень і наукового обґрунтування.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка сучасного стану використання сільськогосподарських земель та визначення проблем чинників, які впливають на ефективність землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земельні ресурси є необхідним елементом для матеріального виробництва та забезпечення життєвих потреб суспільства. З поміж усіх категорій земель, які мають економічне значення, найвагоміше належить землям сільськогосподарського призначення. Висока родючість цих земель забезпечує можливість вирощування різноманітних сільськогосподарських культур і розведення тварин, продукти виробництва яких є основою харчової безпеки суспільства. Відтак, Н. В. Трофименко у своїх дослідженнях вказує на те, що ефективність використання сільськогосподарських земель залежить від фізико-хімічних і біологічних властивостей, а також вмісту поживних речовин, кислотності, аеробності та інше, але не приймає до уваги показники економічної ефективності [10, с. 12]. Зміст економічної ефективності полягає у раціональності понесених витрат на виробництво продукції. О. В. Краснолуцький та О. В. Шевченко розглядають показники ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу через призму екологічної стабільності території та впливу антропогенного навантаження на земельні ресурси [5, с. 70–71]. На думку О. П. Гаража, підприємства різних організаційно-правових

форм можуть мати можливість впровадити більше механізації, технологічних інновацій та ефективніших систем управління, що може призвести до вищої продуктивності та ефективності [3, с. 54].

Економічний зміст категорії «ефективність» полягає у порівнянні витрат із отриманими результатами. Показники економічної ефективності найбільш об'єктивно розкривають ціну досягнутого результату і вказують на доцільність вкладень додаткових ресурсів задля отримання такого результату.

Оцінка економічної ефективності використання земель може включати як систему натуральних, так і вартісних показників (рис. 1).

Натуральні показники визначають раціональність використання лише тієї частини сільськогосподарських угідь, з якої отримано продукцію, а вартісні у всій їх частині. Основний показник економічної ефективності використання землі вимірюється вартістю виробленої продукції на одиницю площі [1, с. 45]. Даний показник, відображає важливі основи організації виробництва та господарювання підприємців на землі, а саме: забезпеченість та ефективність використання виробничого потенціалу підприємства, його взаємоузгодженість до поставлених завдань і взаємозамінність. Даний показник допомагає сільськогосподарським підприємствам оцінювати ефективність їхньої діяльності, виявляти можливості для оптимізації ресурсів та покращення виробничих процесів.

Завдяки високоефективному використанню земельних ресурсів провідні країни

світу підтримують надзвичайно високий рівень самозабезпечення продовольством: США, Франція – 100%, Німеччина – 93%, Італія – 78%, навіть бідна родючими ґрунтами Японія – 40%. Україна забезпечує своє населення лише на 53%. За деякими оцінками, при оптимальній структурі землеробства наша держава здатна прогодувати 300–320 млн осіб [2; 5; 10].

Земельний банк Товариства обмеженої відповідальності «Агро-Сем 3» Бердичівського району складає 1003 га. Головним видом діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «АГРО-СЕМ 3» є: вирощування зернових і бобових культур. У структурі товарної продукції ТОВ «Агро-Сем 3» переважають наступні види: пшениця, кукурудза, соняшник, соя та ріпак. Головна увага підприємства зосереджена на виробництві високомаржинальних культур. Економічна ефективність їх вирощування наведена у таблиці 1.

За даними таблиці 1, у ТОВ «Агро-Сем 3», за 2022 р. у порівнянні з 2020 р., урожайність пшениці зросла на 11,77 ц/га (на 24,88%); технічних культури дали прибавку урожаю на кожному гектарі до 4,62 ц/га (5,86%); урожайність сої підвищилася на 3,85 ц/га (16,51%). Водночас, урожайність соняшника знизилася на 4,29 ц/га (14,29%).

Необхідно відмітити, що за 2022 р. урожайність сільськогосподарських культур ТОВ «Агро-Сем 3» перевищила не тільки середньо регіональний показник Житомирської області, але і загалом по Україні. Зокрема, за 2022 р. у Житомирській області

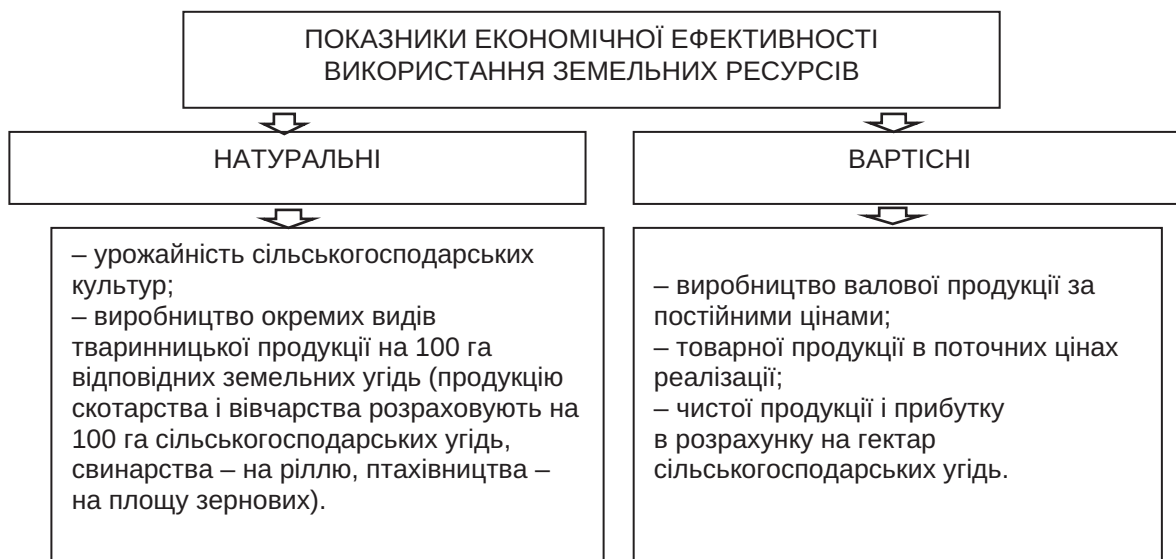

Рис. 1. Показники економічної ефективності використання земельних ресурсів

Джерело: розроблено на основі джерела [1, с. 45]

урожайність складала: зернових 46,5 ц/га, кукурудзи 82,5 ц/га, соняшнику 24,0 ц/га, сої 25,2 ц/га, ріпаку 29,7 ц/га.

У порівнянні з середньою по Україні урожайність окремих культур галузі рослинництва була більшою у ТОВ «Агро-Сем 3». Відтак, за урожайністю зернових на 13,67 ц/га (по Україні 45,4 ц/га), кукурудзи – 6,69 ц/га (по Україні 76,8 ц/га), соняшника на 1,14 ц/га (по Україні 24,6 ц/га), сої на 0,77 ц/га (по Україні 26,4 ц/га) та ріпаку – 1,28 ц/га (29,3 ц/га) [9].

Зростання урожайності сільськогосподарських культур у підприємстві пояснюється внесенням органічних і мінеральних добрив за науково-обґрунтованими агротехнічними нормами та оптимальними термінами. У 2021 р. обсяг внесених добрив на 1 га обробленої площі у ТОВ «Агро-Сем 3» складав за: мінеральними добривами – 159 кг/га (по Україні 154 кг/га) та органічними – 11800 кг/га (по Україні 10381 кг/га).

Доцільно вказати що обсяги внесення мінеральних і органічних добрив, за 2021 р., у підприємстві зростали відповідно на 2,6 кг/га і 1012 кг/га, тоді як по Україні за 2021 р. у порівнянні з 2020 р. відбулося зменшення внесення мінеральних добрив на 2 кг/га та органічних на 219 кг/га. Втім, використання пестицидів збільшилося як у підприємстві на 0,4 кг/га, так і по Україні на 0,1 кг/га.

Таким чином, зростання урожайності у ТОВ «Агро-Сем 3» у порівнянні з середньо

українськими показниками пояснюється інтенсифікацією галузі рослинництва, зокрема, зростанням обсягів внесення мінеральних, органічних добрив та пестицидів на 1 га обробленої площі.

За науковими дослідженнями, у ряді економічних показників використання сільськогосподарських земель, Україна відстає від провідних країн світу. Особливо це стосується урожайності сільськогосподарських культур. З іншого боку, у виробництві окремих видів рослинницької продукції на одну особу, Україна займає лідируючі позиції, що вказує на переважне використання земель для потреб рослинництва. Водночас, у європейських країнах, де якість ґрунтів не краща за українські, урожайність основних сільськогосподарських культур у 2–4 рази вища, ніж в Україні та стабільна по роках, що свідчить про належну культуру землеробства, дотримання його технологічних і екологічних вимог. Через це спостерігається висока землемісткість [5; 6] вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів перевищує аналогічний показник у країнах Євросоюзу [3; 7; 8]. Крім того, за даними Навчально-наукового інституту економіки природних ресурсів та екології землекористування, українські аграрії 79 % прибутків одержують за рахунок природної родючості землі й лише 21% – як результат впровадження технологій [8].

Таблиця 1

Економічна ефективність використання земельних ресурсів у ТОВ «Агро-Сем 3»

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2019 р.	
				(+, -)	%
НАТУРАЛЬНІ:					
Урожайність, ц/га:					
Пшениця	47,3	37,84	59,07	11,77	124,88
Кукурудза	78,90	100,65	83,49	4,62	105,86
Соняшник	30,03	28,38	25,74	-4,29	85,71
Соя	23,32	33,77	27,17	3,85	116,51
Ріпак озимий	18,37	38,50	30,58	12,21	166,47
Вироблено на 100 га ріллі, ц зернових та зернобобових	2383,26	1707,97	2765,18	381,92	116,02
Рівень розораності земель, %	99,01	99,01	99,08	0,7	100,01
ВАРТІСНІ:					
Одержано на 100 га с.-г. угідь, тис. грн: товарної продукції	735,57	716,43	1008,59	273,02	137,12
прибутку (+), збитку (-)	144,43	26,07	241,34	96,91	167,10

Джерело: власні дослідження автора

Наразі, головними проблемами, які складають перепони до застосування заходів щодо підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів, є: складне фінансове становище сільськогосподарських підприємств, недотримання сівозміни вирощування сільськогосподарських культур; недостатність внесення мінеральних, органічних добрив та засобів захисту на 1 га обробленої площі посівів; низький рівень державної підтримки; недостатній рівень використання землекористувачами сільськогосподарських земель технології точного землеробства із застосуванням ГІС та інші.

Слабкість фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств створює перешкоди для вдосконалення технологічних процесів вирощування сільськогосподарських культур, оновлення матеріально-технічної бази та впровадження інновацій у виробництво. Непосильно високими є ціни на сільськогосподарську техніку та на кредитні ресурси, що змушує сільськогосподарських товаровиробників вирощувати високо маржинальні культури нехтуючи сівозміною. Водночас, порушення оптимальної структури посівних площ сільськогосподарських культур призводить до виснаження ґрунтового покриву. Високий рівень рентабельності виробництва деяких сільськогосподарських культур, зокрема насіння соняшнику, який у 2021 році склав 57%, а також спеціалізація великих сільгосппідприємств на вирощуванні експорторієнтованих сільськогосподарських культур зернової групи, призвели до збільшення площ під посівами зернових та зернобобових культур. Нині у структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур посівам соняшнику належить 17,1% з тоді як науково рекомендована насиченість посівних площ соняшником, наприклад для степової зони країни, не повинна перевищувати 12% [9]. Недостатній рівень внесення органічних та мінеральних добрив викликає дефіцит поживних речовин в ґрунтах. Низький рівень державної підтримки заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання земельних ресурсів, охорону сільськогосподарських земель, їх раціональне використання та консервацію деградованих і малопродуктивних земель, є наразі проблемою. Спостерігається низький рівень культури землеробства та відсутність зацікавленості сільгоспвиробників у впровадженні нових технологій обробітку ґрунту. Більшість сільськогосподарських підприємств

використовують традиційні методи вирощування культур, включаючи обов'язкову оранку ґрунту, що може призводити до порушення структури та втрати вологи, а також сприяти розвитку ерозійних процесів. З іншого боку, менш поширена, але більш наукоємна та трудомістка технологія безполицевого обробітку, яка включає сівбу в єдиному технологічному циклі та використання агрегатів, здебільшого в поєднанні з локальним внесенням добрив (No-till система), може забезпечити збереження вологи та структури ґрунту. Незважаючи на те, що технологія безполицевого обробітку може збільшити продуктивність праці у землеробстві в 4 рази, економію ресурсів та зниження витрат, вона не отримала широкого розповсюдження в Україні.

Низький рівень використання технології точного землеробства з використанням ГІС (геоінформаційних систем) є проблемою серед сільськогосподарських землекористувачів. Технологія точного землеробства забезпечує можливість моніторингу урожайності з різницею на окремих ділянках поля, виконання робіт цілодобово, створення електронної карти сільськогосподарських угідь для аналізу ґрунтів та диференційованого внесення добрив як офлайн, залежно від поживної рівноваги ґрунту, так і онлайн, враховуючи потреби рослин у конкретний момент часу.

На рисунку 2 обґрунтовано головні заходи, які мають забезпечити підвищення ефективності використання земельних угідь як основи сільськогосподарського виробництва.

Висновки із цього дослідження і далі перспективи в цьому напрямку. Отже, за результатами дослідження встановлено, що сільськогосподарські практики не завжди орієнтовані на оптимальне та ефективне використання земельних ресурсів, що може включати в себе проблеми з розміщення посівів, використання добрив та інші аспекти землекористування. Виникає потреба застосування інструментів державної політики, яка б спрямовувала та контролювала сільськогосподарське землекористування на вирішення проблем ерозії ґрунту та інших негативних антропогенних впливів. Вирішення таких проблем має ґрунтуватися на прийнятті ефективних агрополітичних заходів, впровадження інноваційних агротехнічних практик, забезпечення навчання та підтримки сільськогосподарських товаровиробників та інші заходи для збалансованого та сталого використання земельних ресурсів.

Рис. 2. Заходи та очікувані результати щодо підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів

В Україні, наразі, відсутня концепція сталого землекористування, яка б визначала Стратегію земельної політики щодо ефективного землекористування та на досягнення

оптимального балансу між трьома складовими збалансованого землекористування – економічною, соціальною та екологічною, що і визначає перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
2. Бугайчук В. В. Відродження виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 108–112.
3. Гаража О. П. Види та показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в управлінні земельними ресурсами України. *Економіка та суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 52–60. URL: www.economyandsociety.in.ua
4. Корчинська А. О. Ефективність використання сільськогосподарських угідь: теоретичний і практичний аспекти. *Землеустрій і кадастр*. 2008. № 1. С. 52–59.
5. Краснолуцький О. В., Шевченко О. В. Еколого-економічний стан і способи сучасного сільськогосподарського землекористування. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 3 (780). С. 68–74.
6. Надвичиний, С. А. Методологія дослідження економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Яроцук (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 25. № 2. С. 115–121. ISSN 1993-0259.

7. Паляничко Н. І. Аналіз стану та ефективності використання земельних ресурсів в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 128–132.
8. Ресурсний потенціал аграрної сфери: проблеми та завдання ефективного використання : аналіт. доп. / О. В. Собкевич, В. М. Русан, А. Д. Юрченко, О. В. Ковальова [та ін.]. Київ : НІСД, 2013. 76 с.
9. Сільське господарство України за 2021 рік : статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 235 с.
10. Трофименко Н. В. Стан та ефективність використання сільськогосподарських земель землевласниками та землекористувачами. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2015. № 2(51). Т. 2. С. 12–20.

REFERENCES:

1. Andriichuk V. H. (2006) Efektyvnist diialnosti ahrarykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz [Effectiveness of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis]. Kyiv: KNEU, 292 p.
2. Buhaichuk V. V. (2016) Vidrodzhennia vyrobnychoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv [Revival of the production potential of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*. № 3. P. 108–112.
3. Harazha O. P. (2016) Vydy ta pokaznyky efektyvnosti vykorystannia silskohospodarskykh uhid v upravlinni zemelnymy resursamy Ukrainy [Types and indicators of the effectiveness of agricultural land use in the management of land resources of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vyp. 3. P. 52–60. URL: www.economyandsociety.in.ua
4. Korchynska A. O. (2008) Efektyvnist vykorystannia silskohospodarskykh uhid: teoretychnyi i praktychnyi aspekty [Effectiveness of agricultural land use: theoretical and practical aspects]. *Zemleustrii i kadastr*. № 1. P. 52–59.
5. Krasnolutskyi O. V., Shevchenko O. V. (2018) Ekoloho-ekonomichnyi stan i sposoby suchasnoho silskohospodarskoho zemlekorystuvannia [Ecological and economic condition and methods of modern agricultural land use]. *Visnyk ahrarynoi nauky*. № 3 (780). P. 68–74.
6. Nadvynychnyi, S. A. (2016) Metodolohiia doslidzhennia ekonomichnoi efektyvnosti vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii [Methodology for the study of the economic efficiency of agricultural production]. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats / Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol.: O. V. Yaroshchuk (holov. red.) ta in. Ternopil: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka»*. Tom 25. № 2. P. 115–121. ISSN 1993-0259.
7. Palianychko N. I. (2016) Analiz stanu ta efektyvnosti vykorystannia zemelnykh resursiv v Ukraini [Analysis of the state and efficiency of land resource use in Ukraine]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*. № 1. P. 128–132.
8. Resursnyi potentsial ahrarynoi sfery: problemy ta zavdannia efektyvnoho vykorystannia : analit. Dop [Resource potential of the agrarian sphere: problems and tasks of effective use: analyst. add.]. / O. V. Sobkevych, V. M. Rusan, A. D. Yurchenko, O. V. Kovalova [ta in.]. Kyiv: NISD, 2013. 76 p.
9. Silske gospodarstvo Ukrainy za 2021 rik [Agriculture of Ukraine for 2021]: statystychnyi zbirnyk / za red. O. M. Prokopenko. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2021. 235 p.
10. Trofymenko N. V. (2015) Stan ta efektyvnist vykorystannia silskohospodarskykh zemel zemlevlasnykamy ta zemlekorystuvachamy [State and efficiency of agricultural land use by landowners and land users]. *Visnyk Zhytomyr'skoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu*. № 2(51). Т. 2. P. 12–20.